

*Ганжело С. М.,
старший викладач кафедри німецької та французької філології
Маріупольського державного університету*

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ЕКСПАНСІЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У даній статті розглядається явище фразеологічної експансії (розширення фразеологічної одиниці) як одного з найпоширеніших засобів структурно-семантичного перетворення фразеологізмів німецької мови. Виділяються типи фразеологічної експансії. Доведено, що фразеологічна експансія сприяє розширенню та уточненню семантики базового фразеологізму; оновлює та конкретизує значення ФО. Розширена ФО набуває нових стилістичних ознак: підвищення емоційності та експресивності ФО, посилення образності фразеологізму.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна трансформація, модифікація, фразеологічна експансія, інтенсифікація.

Постановка проблеми. Про зацікавленість проблемою функціонування фразеологічних одиниць (ФО) у мовознавстві свідчить значна кількість наукових праць, в яких особлива увага дослідників прикута до вивчення ФО в мовленні (зокрема, праці С. Денисенко, М. Шанського, Н. Бойченка, Т. Гусейнової, С. Соколовської, О. Куніна, Г. Бургер, Д. Добровольського, І. Чернишової, В. Фляйшера та ін.). На початку ХХІ століття зростає інтерес науковців до аналізу фразеологічних трансформацій (модифікацій) у мовленні. Прикладом можуть слугувати наукові праці С. Коновця, Т. Свердана, С. Пташника, М. Джаграсвої, Н. Скиби, Г. Аліомарової, І. Кукліної та ін., які аналізують тільки матеріал художньо-публіцистичних текстів.

Отже, **актуальність** наукового дослідження безперечна, адже визначається необхідністю системного вивчення трансформаційних процесів у фразеології, що обумовлюють динамічний стан і розвиток системи фразеологізму і мови в цілому.

У наших попередніх наукових розвідках [1, с. 107] було з'ясовано, що для характеристики трансформації ФО в сучасній науковій літературі використовуються різні терміни: фразеологічні видозміни, перетворення, модифікації, дефразеологізація. Також по-різному тлумачиться мовознавцями поняття фразеологічної трансформації, під якою розуміють, по-перше, будь-яке відхилення від загальноприйнятої норми, закріплене в лінгвістичній літературі, а також «імпровізовану зміну в експресивно-стилістичних цілях»; по-друге, такі «релевантні зміни в лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, за яких узуально-стала форма фразеологізму протиставляється його оказіональній формі»; по-третє, модифікацією ФО вважаються «креативні зміни в складі фразеологізму, що не відповідають формі, зафіксованій в словнику, та зумовлені цілями певного контексту». Нарешті, трансформацією стійких сполук називають такі «зміни, які викликані їх актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації» (див. [1, с. 107]).

Фразеологічна трансформація розглядається нами як творча актуалізація внутрішньої форми і окремо оформле-

ної структури ФО шляхом порушення норми фразеологізму в мовній практиці. У варіюванні узуальної форми і значення ФО, в продукуванні інтерпретаційної неоднозначності полягає лінгвокреативний потенціал явища трансформації, в результаті якого ФО набувають нової функціональної ознаки – мінливості. Вибір прийомів трансформації мотивований зростаючою тенденцією до штучного створення сенсації, гри слова, бажанням епатувати.

До найпоширеніших типів цієї трансформації відносимо: 1) заміну (ампліфікацію) одного або декількох лексичних компонентів ФО; 2) розширення фразеологізму за рахунок введення додаткового компонента або компонентів; 3) скорочення або усічення ФО; 4) комбіновані зміни або контамінацію фразеологізмів. Наведені вище типи структурно-семантичних перетворень можуть не змінювати загального смислу фразеологізму, але в більшості випадків унаслідок трансформації ФО отримують додаткові відтінки значення. Будь-яка фразеологічна трансформація відбувається з метою створити певний ефект. Деформації семантики і структури ФО націлені на те, щоб «...оживити, посилити їхню виразність» [1, с. 107].

Фразеологізми та їхні модифікації є потужними засобами впливу на читача, привертаючи його увагу, поглиблюючи зміст, надаючи додаткових відтінків подіям, явищам, характеристичі персонажів. Вони створюють динамічну модель змісту, яка набуває виразової сили в контексті й відображає особисте бачення, усвідомлення автора.

Метою статті є дослідження одного з найбільш продуктивних та ефективних прийомів трансформації фразеологізмів, а саме розширення або експансії складу базової фразеологічної одиниці. Опис особливостей (умов, механізмів, результатів) цього прийому перетворення ФО дозволить вирішити такі **завдання:** виявити, з одного боку, прагматичні можливості оказіональних фразеологізмів як експресивних знаків, які є яскравим засобом виразності, а з іншого – креативні можливості носіїв мови, які намагаються максимально точно виразити думку та якомога повніше проявити оціночність та експресію щодо явищ навколишнього світу; проаналізувати також емоційно-експресивні нюанси, контекстуальні зрушення значення, які виникають у результаті експансії.

Об'єктом нашого аналізу є ФО, залучені до процесу фразеологічної експансії. **Матеріалом** для дослідження послужили відібрані шляхом суцільної вибірки приклади з тлумачних словників німецької мови, наведених у списку використаної літератури.

Виклад основного матеріалу. Під експансією фразеологізму розуміємо введення в його структуру додатково одного або декількох компонентів. М.М. Шанський в якості основного напрямку трансформації фразеологізму та «одним з найбільш поширених засобів сатиричного викриття відмічав прийом «розщеплювання» фразеологізмів, введення в них додаткових

компонентів, метою якого є конкретизація факту, показ наочно того окремого, одиничного, що пов'язано загалом» [2, с. 79].

Н.В. Халікова вважає, що розширення фразеологізму – «це, передусім, змінні мовні компоненти складу фразеологізму, які утворюють варіант, не порушуючи його відносної семантичної цілісності» [3, с. 73]. Цей вид деформації найчастіше служить показником: 1) посилення суб'єктивно-емоційної оцінки; 2) зміни оціночності; 3) конкретизації денотативного змісту. Слід також відзначити випадки, коли збільшення об'єму одиниці називається «реалізацією синтаксичної валентності однієї з лексем у складі ФО, тобто в структуру ФО проникають додаткові, змінні елементи, що характеризують конкретну ситуацію» [4, с. 32].

На думку С.Н. Денисенко, здатність ФО до розширення структури свідчить про те, що її компоненти зберігають самостійну лексико-граматичну валентність, нагадуючи цим звичайні слова. Розширення компонентного складу ФО здійснюється двома напрямками: в межах ФО і фраземи – простого речення. Це такий структурно-семантичний спосіб творення фразеологізмів, при якому відбувається своєрідна деформація первісної структури ФО. Вона сприяє збагаченню семантики, розширенню семантичного обсягу за рахунок нових компонентів, які можуть уточнювати, посилювати або послаблювати значення ФО, а також сприяти посиленню, ослабленню або уточненню образності, експресивності та емоційного заряду вихідної ФО [5, с. 90].

Причина експліцитних змін полягає в прагненні автора підвищити емоційно-оціночне забарвлення загальновідомого висловлювання. Тому значення такого експліцитного варіанту відрізняється від значення початкової ФО в конотативній сфері.

Виникаючи в мовних актах комунікації, значення фразеологізму викристалізовується в багатократному вживанні та закріплюється мовним узусом. Актуалізація значення фразеологізму відбувається зазвичай у контексті. Контекст як головний чинник реалізації значення може чинити на ФО перетворюючу дію, загострювати експресивність, інтенсифікувати їх семантику. ФО, які експлікуються, набувають й жартівливо-каламбурного характеру [6, с. 132].

Результатом дії такого прийому фразеологічної трансформації, як розширення складу ФО, стають: 1) інтенсифікація образного, емоційного, експресивного значень; 2) посилення денотативного змісту, конкретизація, пристосування ФО до певної мовної ситуації; 3) дія на читача; 4) «інтимізація» розмови, створення невимушеної бесіди з читачем; 5) гра слів, створення каламбурів. Цей стилістичний прийом спрямований також на підвищення емоційно-експресивного настрою [6, с. 132].

Цю думку підтверджують такі приклади:

1. *Grenouille, ... , klappte bei Baldinis Entgegnung augenblicks wieder in sich zusammen wie eine kleine schwarze Kröte und verharrte auf der Türschwelle*, [7, с. 96]. Вихідний фразеологізм: *eine/ die Kröte* (ugs.). – ‚dumme, widerwärtige, böse Person‘.

Вжиті в наведеному прикладі прикметники *klein* та *schwarz* збагачують семантику вихідного фразеологізму, що підсилює негативне ставлення читача до головного героя твору.

2. *Sie schauen mit großen Kuhblicken auf das Schachbrett, wo ein kleiner weißer Bauer die Niederlage des schwarzen Königs besiegelt hat* [7, с. 33]. Вихідний фразеологізм: *der grüne Bube / König* – ‚derjenige sein, der jung und unerfahren ist‘.

Щодо кількісної характеристики експансії, простежується розширення базової ФО однією або двома лексемами:

Adina sieht die Gänse in einer weißen Reihe stehen, aneinander gebückt so lange wie das Straßendorf, ... [8, с. 255]. Вихідний фразеологізм: *in einer Reihe mit j-m stehen* – ‚ebenbürtig sein; das gleiche Ziel anstreben‘ (експансія однією лексемою).

Ich fiel weiter im Licht und entfernte mich von dem dunklen Ort, den ich jetzt als ungeheure schwarze Masse über mir erkannte [7, с. 67]. Вихідний фразеологізм: *die Masse/ Menge* (ugs.) – ‚sehr viel von etwas‘ (експансія двома лексемами).

Слід зазначити, що зміни у структурі ФО при збереженні основного образу можуть привести до порушення передбачення компонентів ФО у мовленні, яке зумовлює стійкий характер структурного та компонентного складу ФО. Це означає, що під час введення одного або кількох компонентів припускаємо появу наступних. Відомий у стилістиці «ефект обманутого очікування» надає додаткового емоційно-експресивного забарвлення. Це явище виникає, наприклад, під час вклинювання додаткових компонентів до ФО: *«Ich halte nur meine Augen und Ohren offen»*. Вихідний фразеологізм: *die Augen offen halten* – ‚Acht geben; aufpassen‘.

Цей приклад дозволяє акцентувати увагу читача на змісті, посилити її виразність і тісніше зв'язати її з конкретною ситуацією. Таким чином, експресивність та інформативність ФО може підвищуватися за рахунок трансформації ФО. Розширення структури базової ФО є способом інтенсифікації значення фразеологізму.

Зустрічаються й гумористично-іронічні продовження відомих прислів'їв, наприклад: *«Ein Mann, ein Wort — eine Frau, ein Wörterbuch»* (вихідна форма: *Ein Mann, ein Wort* – ‚Was gesagt ist, das gilt!‘).

Поза сумнівом, розширення фразеологізму створює контраст зі стабільністю фразеологічної одиниці. Експансії фразеологізмів не фіксуються у фразеологічних словниках, тому що вони розглядаються як оказіональні утворення, які можна зустріти в різноманітних текстах, де вони вживаються для підвищення експресивності.

В основу класифікації типів фразеологічної експансії, як правило, кладуть відношення поширювача до членів речення, у зв'язку із чим В. Фляйшер розрізняє типи розширення фразеологічної одиниці.

1. Розширення за допомогою прикметникового означення або атрибутивна експансія. Частіше за все цей тип розширення зустрічається в літературних творах та текстах преси. Прикметникові лексеми, що розширюють склад ФО, конкретизують значення іменникового компонента. Наприклад: *unter die mehr oder minder kritische Lupe nehmen* (вихідна ФО: *etwas unter die Lupe nehmen* – ‚genau prüfen‘); *mit dem politischen Feuer spielen* (вихідна ФО: *mit dem Feuer spielen* – ‚gefährliche Sachen unternehmen‘); *alles auf die politisch korrekte Goldwaage legen* (вихідна ФО: *jedes Wort/alles auf die Waage legen* – ‚einer Aussage eine sehr hohe / zu hohe Bedeutung beimessen‘); *ein demokratisches Auge zudrücken* (вихідна ФО: *ein Auge/beide Augen zudrücken* – ‚jemandem eine Tat nachsehen‘) [9, с. 211]. Атрибутивна експансія завжди робить образ мальовничішим, конкретнішим, доступнішим для сприйняття. Крім того, включення змінних мовних компонентів використовується для посилення емоційно-експресивного значення ФО.

Можна навести також приклади експансії означенням у родовому відмінку: *in den Elfenbeintürmen der Ökonomie Beifall finden* (вихідна ФО: *in einem elfenbeinernen Turm leben/sitzen* – ‚abgeschottet sein‘) або *durch die Brille heutiger Rechtsstandard*

betrachten [10, с. 160] (вихідна ФО: *durch die Brille betrachten – etwas subjektiv beurteilen*).

Досить часто зустрічається також числівникова експансія. Наприклад: порівняння „*schlank wie eine Elfe sein*“ („sehr schlank sein“) було розширено за допомогою числівника *elf – „schlank wie elf Elfen sein“* під час згадування товстої жінки [10, с. 161].

2. Розширення в якості обставини. Мова йде тільки про доповнення, що структурно та семантично інтегруються до фразеологічної одиниці: *mit allen Wässern, auch mit Blut, gewaschen* [9, с. 211] (вихідна ФО: *mit allen Wässern gewaschen – raffiniert sein*).

3. Розширення словникових пар за допомогою третього елементу: *Schritt für Schritt für Schritt* (вихідна ФО: *Schritt für Schritt – „stufenweise*).

4. Розширення за допомогою злиття з одним із елементів фразеологічної одиниці, або експансія лексемою в рамках словотвору, наприклад: *den Geldhahn zudrehen* (вихідна ФО: *den Hahn zudrehen – „nicht mehr liefern*), *die kalte Rentendusche* (вихідна ФО: *die kalte Dusche – „Ernüchterung*). Ці приклади тісно пов'язані з контекстом і мають на меті конкретизацію значення: *Haarfarbe bekennen*: (вихідна ФО: *Farbe bekennen – „die eigene Ansicht offen äußern*); *Restrisiko des Egoismus der westlichen Welt eingehen* (вихідна ФО: *Risiko eingehen – „sich getrauen*) або *nach der US-Pfeife tanzen* (вихідна ФО: *nach jmds. Geige/ Pfeife tanzen – „jemandem gehorchen*).

5. Розширення означальними підрядними реченнями або іншими подібними конструкціями. У цьому типі фразеологічної експансії номінальний компонент виступає окремо від решти фразеологічної одиниці. Наприклад: *Das Kopfbisschen, das sie noch haben, zerbrechen sie sich...* (вихідна ФО: *sich den Kopf zerbrechen – „angestrengt nachdenken*) або *Der humanitäre Tropf, an dem jmd hängt* (вихідна ФО: *an jmds. Tropf hängen – „von j-m abhängig sein*) [9, с. 208].

6. Розширення як комбінація декількох фразеологізмів. Наприклад, фразеологічні одиниці *lange Finger machen – „stehlen*, *jmdm. Beine machen – jmdm. davonjagen* та *lange Beine machen – „schnell weglaufen* таким чином комбінуються в наступному тексті: „*Einträchtig bestellen Mönch und Soldat auch andere brachliegende Äcker, säten Hirse und Hanf, erschlugen Wölfe und machten manchem Schnapphans, der langfingrig war, lange Beine*“ [9, с. 210].

Зазначимо, що в цьому випадку розширення використовується в поєднанні з подвійною актуалізацією. Використання цього фразеологізму не призводить до семантичного зрушення, але отриманий результат свідчить про зрушення стилістичне: контекст сприймається з легкою іронією.

Розширення компонентного складу ФО відбувається в напрямку від словосполучення до речення – простого і складного. Фразеологізми, що залучаються до цього дериваційного процесу, відрізняються за своїми структурно-граматичними особливостями. В основному переважають три типи ФО: дієслівні, іменні та парні стійкі словосполучення. Компонентний склад дієслівних ФО розширюється в межах простого і складного речення, компонентний склад іменних ФО і парних ФО – в межах простого речення.

Висновки. Таким чином, спостерігаючи розширення компонентного складу фразеологізму, було виявлено, що це практично не призводить до кардинальних змін значення висловлювання. Проте використання цього прийому змінює конотацію

ФО, «навантажує» фразеологізм додатковою семантикою. Крім того, введення додаткових компонентів наближає значення фразеологізму до конкретної мовної ситуації, робить його більш погодженим із контекстом, у тому числі з точки зору стилю, що, зрештою, посилює емоційний вплив тексту на читача [11, с. 122].

Аналіз фразеологічної експансії дозволяє зробити такі узагальнення: цей вид фразеологічної трансформації сприяє розширенню та уточненню семантики базового фразеологізму, оскільки компонент фразеологічної сполуки реалізує своє лексичне значення за допомогою уточнювальних чи пояснювальних слів або словосполучень; експансія оновлює та конкретизує усталене значення ФО. Розширена ФО набуває нових стилістичних ознак (підвищення емоційності та експресивності ФО, посилення її образності). Експансія відбиває індивідуально-авторську манеру письма та надає фразеологізму нових якостей, які, однак, не нівелюють традиційних, а навпаки – нашаровуються на них. Саме тому оновлений фразеологізм сприймається реципієнтом через усталений. Трансформації ФО за допомогою розширення їхнього компонентного складу належать до найчисельніших.

Отже, індивідуально-авторська фразеологія залишається цікавим об'єктом дослідження та потребує детального вивчення та аналізу, в тому числі шляхом зіставного аналізу модифікованих одиниць у творах різних авторів.

Література:

1. Ганжело С.М. До питання про типологію фразеологічних трансформацій в німецькій мові. Наукові записки. Вип. 137. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: Видавель Лисенко В.Ф., 2015. С. 106–110.
2. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. завед. по спец. «Русский яз. и лит.» 3-е изд., испр. и доп. М.: Высш. шк., 1985. 160 с.
3. Халикова Н.В. Окказиональная фразеология: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01: «Русский язык». М., 1997. 191 с.
4. Бондаренко В.Т. Варьирование устойчивых фраз в русской речи: атореф. дисс. д-ра. филол. наук. // Моск. гос. откр. ун-т. М., 1995. 42 с.
5. Денисенко С.Н. Фразообразование в немецком языке / Фразеологическая деривация как системный фактор фразообразования. Львов: Издат. объединение «Вища школа», 1988. 197 с.
6. Куклина И.Н. Явления фразеологизации и дефразеологизации в языке современной прессы: дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – «Русский язык» // Московский государственный областной университет. Москва, 2006. 251 с.
7. Пташник С.Б. Фразеологічні трансформації: термінологічні проблеми. Вісник Львів. ун-ту. Сер. Іноземні мови. Вип. 9. 2001. С. 112–120.
8. Куни А.В. Фразеологические единицы и контекст. М.: Иностранные языки в школе. № 5, 1971. С. 2–15.
9. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Niemeyer, 1997. 342 s.
10. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache. Moskau: Verlag Hochschule, 1975. 467 с.
11. Божко Н.А. Индивидуально-авторские преобразования фразеологических единиц в языке художественной прозы (на материале произведений В. Токаревой): дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01: «Русский язык». Тюмень, 2015. 198 с.

Словники:

1. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.

2. Денисенко С. Н. Німецько-українсько-російський словник-довідник (Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови) / С. Н. Денисенко – Вінниця : Нова Книга, 2005. – 277 с.

Ганжело С. Н. Фразеологическая экспансия как способ интенсификации значения фразеологических единиц в немецком языке

Аннотация. В данной статье рассматривается явление фразеологической экспансии (расширения фразеологической единицы) как одного из самых распространенных способов структурно-семантического преобразования фразеологизмов немецкого языка. Выделяются типы фразеологической экспансии. Доказано, что фразеологическая экспансия способствует расширению и уточнению семантики базового фразеологизма; обновляет и конкретизирует значение ФЕ. Расширенная фразеологическая единица приобретает новые стилистические признаки: повышение

эмоциональности и экспрессивности ФЕ; усиление образности фразеологизма.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая трансформация, модификация, фразеологическая экспансия, интенсификация.

Ganzhelo S. Phraseological expansion as a means of the meaning intensification of German phraseological units

Summary. The article focuses on phraseological expansion as one of the most common means of structural and semantic transformation of German phraseological units. The author singles out the types of expansion, proves that phraseological expansion contributes to the broadening and clarification of the semantics of the basic phraseological unit, updates and specifies the meaning of the PU. The expanded phraseological unit acquires new stylistic features: increased emotivity and expressiveness, enhanced imagery.

Key words: phraseological unit, phraseological transformation, modification, phraseological expansion, intensification.